

KONSTANTİNOPOLİS'İN YÜKSELİŞİNİN İKTİSADI TEMELLERİ

KORAY DURAK*

Kentlerin Kraliçesinin Tarihine Giriş

İstanbul'un Bizans dönemindeki resmî adı, kurucusu İmparator Konstantinos'a atfen Konstantinos'un kenti anlamına gelen *Konstantinopolis/Konstantinoupolis* veya Roma kentinin bir benzeri olarak kurulduğu için *Nea Romē*'dir (Yeni Roma). Gündelik kullanımdaki adı ise İstanbul kelimesinin kökenini açıklayan ve kente/kentte anlamına gelen *Eis-tēn-Polin*'dir. Bununla birlikte, Bizanslılar başkentlerine "Kentlerin Kraliçesi" ismini de yakıştırırlardı. Boğaz'ın kıyısındaki küçük bir Yunan kolonisinin yaklaşık bin yıl içerisinde nasıl Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmaya aday hâline geldiğini ve sonraki bin yılda Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olarak tüm dünyayı nasıl etkilediğini anlamak için bu şehrin iktisadi tarihini bilmek elzemdir.

Geç Antik Çağ Roma Devleti'nin ve Bizans İmparatorluğu'nun başkenti, yüzyıllar boyunca siyasi ve kültürel olduğu kadar iktisadi bir merkez olmuş ve biraz da sahip olduğu refahtan dolayı kentlerin kraliçesi payesini hak etmiştir. Her ne kadar Konstantinopolis'in zenginliği ve büyüklüğü kısmen başkent oluşundan, yani büyük bir saray ile zengin bir askerî ve sivil bürokratik sınıfa sahip olmasından kaynaklanıyorsa da, kentnin ekonomisinin gücü devletin varlığına indirgenemez. Büyük nüfusu, üretim sektörü ve önemli bir alışveriş noktası olması sebebiyle, kentnin devletten bağımsız bir ekonomik hayatı da vardı. Ayrıca, Roma ve adına XVI. yüzyıldan itibaren Bizans dediğimiz Doğu Roma devletlerinin uyguladığı bazı iktisadi politikalar Konstantinopolis ekonomisinde bir devamlılık sağlasa da, yaklaşık 1.100 yıllık başkentliği süresince kentnin ekonomisinin kaderi sabit kalmamış; Akdeniz ve Avrasya dünyasındaki daha büyük

gelişmelerin etkisinde iniş çıkışlar yaşamıştır. Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı, Konstantinopolis'in ekonomik hayatındaki gelişmeleri kronolojik bir sıra ile sunmak ve bu gelişmeleri anlatırken devletin ekonomideki rolünü irdelemek faydalı olacaktır.

Kentlerin Kraliçesi'nin iktisadi tarihi için yazılı ve arkeolojik kaynaklar, başvurulacak temel kaynaklardır. Yazılı kaynaklar arasında, bürokratik ve hukuki metinler kadar, mektuplar, şiirler ve gezginlerin anıları gibi türden bilgiler de gündelik hayatı yansıtmaları açısından önemlidir. Marmaray kapsamında gerçekleştirilen ve Orta Çağ'ın en büyük limanlarından birini ortaya çıkaran Yenikapı kazılarının gösterdiği üzere kentnin iktisadi tarihini anlamak için arkeolojik veriler vazgeçilmezdir.

Yunan ve Roma Dönemleri: Byzantion'dan Byzantium'a (MÖ 660-MS 330)

Antik Mezopotamya, Hitit ve Mısır gibi Tunç Çağı kültürlerinin MÖ 1000 yılı civarında çökmesi ile en azından Güney Balkanlar ve Anadolu'da yazının, vergi toplayan merkezî devletlerin ortadan kalktığı, kentlerin azaldığı ve ticaretin hacminin küçüldüğü bir döneme girilir. Ama bu "karanlık" çağ birkaç yüzyıl sürer. MÖ VII. yüzyıl itibarıyla Yunanistan'da kent devletleri (*polis*) üzerinden örgütlenen, Fenikelilerden öğrendikleri alfabe ve ticaret tekniklerini ustaca geliştiren Klasik Yunan kültürü kurulur. Bu bağımsız kent devletleri ekonomik gelişme ile gelen nüfus artışı ve ham madde arayışı sonucu özellikle Ege Denizi'nin doğu kıyılarında, Güney İtalya'da ve Karadeniz'de koloniler kurmaya başlarlar. Atina'nın batısında bulunan ve ticaret ile arası iyi olan Megara kenti, MÖ VII. yüzyılın başında Marmara Denizi'nin kuzey kıyılarına yerleşimciler yollayarak Silivri (Selymbria) ve Kadıköy'ü (Khalkedon) kolonize eder.

* Boğaziçi Üniversitesi

1- MÖ III-II. yüzyıllara ait Byzantion kenti sikkeleri (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Sikkeler Bölümü)

Yunanlı Herodotos ve Polybios, Romalı yazar Plinius ve Geç Antik Çağ'dan Eusebios gibi yazarların anlattıklarına göre, Byzantion Kadıköy'ün kuruluşundan birkaç on yıl sonra, MÖ 660 yılında Megaralı lider Byzas tarafından kurulmuştur. Dolayısıyla kentin ismi de Byzas'ın yeri anlamına gelen Byzantion olur.¹

Byzantion ilk kurulduğunda yerleşim alanı bugünkü Topkapı Sarayı ile Ayasofya'nın kapladığı bölge ile sınırlıydı ve yakınında başka küçük yerleşimler vardı: Bugün Galata dediğimiz Haliç'in karşısındaki İncirlik manasına gelen Sykai ve adı önce Altın Kent manasına gelen Hrisopolis olup Osmanlı döneminde Üsküdar olan Skutarion gibi. Kentin erken tarihi ile ilgili arkeolojik veri yok denecek kadar azdır. Sarayburnu'na hâkim tepede hazine gibi önemli kurumlarının bulunduğu akropolü ve onun kuzeybatısında, bugünkü Sirkeci-Eminönü sahili hattında kalan korunaklı limanı ile kent, kısa zamanda gelişmiş ve önemli bir ticaret merkezi

¹ Herodotos'un Byzantion'un kuruluşu ile ilgili bilgileri için, bkz. Herodotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul 2006, s. 353; Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, İstanbul 2006, s. 20-21.

2- MÖ III-II. yüzyıllara ait Byzantion kenti sikkeleri (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Sikkeler Bölümü)

hâline gelmiş olmalıdır. Zaten ilerleyen yüzyıllarda Byzantion, Kadıköy'ün de önüne geçer ve büyük olasılıkla şu efsanenin doğmasına neden olur: Byzas liderliğindeki Megaralı kolonizatörler yeni kentlerini nereye kuracaklarına dair bir ipucu almak için Yunanistan'ın Delfi kentindeki kâhinliğe danışırlar. Kâhin, "Kenti Körler Ülkesi'nin karşısına kurun." der. Kafaları karışık bir şekilde yola çıkan kolonizatörler Sarayburnu civarına geldiklerinde, bu alanın Boğaz'ı kontrole uygun konumu ve Haliç dediğimiz

3- Lollia Salvia'nın mezar taşı. Kabartmadaki betimlemeler ölen kadının varlığını gösterir (Hellenistik Dönem, MÖ. II. yüzyıl) (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

sakin körfezi ile mükemmel bir yer olduğunu anlarlar. Bunu görmeyip Kadıköy bölgesine yerleşen Khalkedonluların da kör olduklarını düşünürler.²

Klasik Yunan kültürünün siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda zirveye ulaştığı V. yüzyıl boyunca Byzantion, stratejik önemi yüzünden Ege Denizi'nin iki üstün siyasi gücü Atina ve Sparta kent devletlerinin arasında sık sık el değiştirmiştir. MÖ IV. yüzyılın ortalarında bağımsızlığını tekrar elde eden kent, kendi sikkesini de basıyordu. Aynı yüzyılın ikinci yarısında ise Doğu Akdeniz dünyası bambaşka bir siyasi yapılanmanın doğuşuna tanıklık eder. Büyük İskender'in Makedonya'dan başlayıp Hindistan'a uzanan askerî seferleri ile Pers İmparatorluğu'nu yıkması sonucu, Antik Yunan dünyasını Yakın Doğu ve Mısır uygarlıkları ile kaynaştıran dev bir imparatorluk ortaya çıkar. İskender'in ölümünün ardından devleti dağılsa da

² Herodotos, *Tarih*, s. 353; Selim Pullu, "Antik Batı Mitolojisinde İstanbul Boğaziçi Efsaneleri", *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul*, ed. Feridun Emecen, İstanbul 2010, s. 77-96.

yaklaşık iki yüz yıl boyunca Doğu Akdeniz ve İran dünyaları Helenistik adını verdiğimiz ortak bir kültür çevresinde gelişir ve ortak bir iktisadi dünyanın parçası olurlar. Helenistik dönemde Byzantion, zaman zaman çevresindeki Antigonid Krallığı ve Galatya Konfederasyonu gibi bazı krallıkların hükümlerini tanısa da genelde en azından iç işlerinde bağımsızlığını koruyabilmiştir.³

Yaklaşık 20.000 kişiden oluşan kent halkının başlıca geçim kaynakları arasında tarım ve balıkçılığı saymak gerekir. Kentin Trakya tarafındaki toprakları çok verimli idi. Ayrıca, balık Byzantion halkının diyetinde önemli bir yere sahipti. Özellikle palamut o kadar bol bulunurdu ki âdeta kentin sembolü olmuş, kentin bastığı sikkelerin üstünde bol bol yer almıştır.⁴ Kentin balıkçılık ve tarım kadar önemli bir geçim kaynağı da stratejik konumundan dolayı ticaretti. Byzantion, Akdeniz ile Karadeniz arasında gidip gelen ticaret gemileri için önemli bir kavşaktı ve Vincent Gabrielsen'in gösterdiği üzere, Helenistik Dönem'de bu pozisyonunu tacirlere ücretsiz geçiş hakkı sağlayarak güçlendirmeye çalışıyordu. Klasik ve Helenistik dönemlerde Byzantion -Orta Çağ kaynaklarına göre- Haliç kıyısında bugünkü Sirkeci-Gülhane sınırından başlayıp Marmara Denizi kıyısında Ahırkapı'da son buluyordu. Haliç kıyısında Sirkeci'ye karşılık gelen bölgede iki liman ve bunların güneyinde ise Strategion diye bilinen bir ticari meydan (*agora*) vardı. MÖ III. yüzyılda Byzantion'a gelen Mısır kökenli Isis ve Serapis tapınçları, kentin Güney Akdeniz dünyası ile kurduğu kültürel ve büyük olasılıkla ekonomik bağlara birer tanıklıktır. Arkeolojik açıdan Klasik ve Helenistik dönemlerle ilgili en yaygın buluntular, Sultanahmet Adliyesi, Çemberlitaş, Beyazıt, Laleli ve Süleymaniye'de bulunan mezar taşlarıdır.⁵

³ Doğan Kuban, *İstanbul: Bir Kent Tarihi, Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, İstanbul 2000, s. 16-19; İnci Delemen, "Bizantion: Koloni-Kent-Başkent", *Byzantion'dan İstanbul'a, Bir Başkent'in 8000 Yılı*, ed. Koray Durak, İstanbul 2010, s. 54-55; Murat Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Helenistik Dönemler*, İstanbul 2010.

⁴ Oğuz Tekin, "Byzantion'un Palamutları ve Altın Boynuz", *TT*, 1994, c. 135, s. 43-46; Oğuz Tekin, *Eskiçağ'da İstanbul'da Balık ve Balıkçılık*, İstanbul 2010.

⁵ Oğuz Tekin, *Byzas'tan I. Constantinus'a Kadar Eskiçağ'da İstanbul*, İstanbul 1996, s. 14-15, 22-24. Vincent Gabrielsen, "Trade and Tribute, Byzantion and the Black Sea Straits", *The Black Sea in Antiquity: Regional and Interregional Economic Exchanges*, ed. Vincent Gabrielsen ve John Lund, Aarhus 2007, s. 287-324. Mezartaşları için bkz. Emin Karagözlüoğlu, *İstanbul'un Helenistik ve Roma Devirlerine Ait Mezar Stellerine İlişkin Yeni Buluntular Antik Byzantion Nekropol Buluntularında Yeni Belgeler*, Ankara 1951;

MÖ II. yüzyılda Roma Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz'deki Helenistik devletlere üstün gelmesi sürecinde, Byzantion, Roma koruması altında bağımsız bir kent statüsünü alır ve MS 73 yılına gelindiğinde artık bir imparatorluk olan Roma'nın Bithynia-Pontus vilayetine bağlanır. İmparator Hadrianus MS II. yüzyılın başında Roma hâkimiyetinde artık Latince adı *Byzantium* ile anılan kentin su ihtiyacını karşılamak için Trakya'ya kadar uzanan bir su kemeri inşa ettirir. Bu olumlu gelişmeye karşın, MS II. yüzyılın sonunda Roma İmparatoru Septimius Severus rakibi Pescennius Niger'e verdiği destekten ötürü Byzantium'u yerle bir eder. Yine de kısa süre sonra kent aynı imparator tarafından yeniden inşa edilmiştir. Byzantium büyümeye devam eder, sınırları batıya doğru bugünkü Çemberlitaş bölgesine erişir. İmparator Septimius Severus kenti yeniden inşa ederken bugünkü Sultanahmet Meydanı'ndan Çemberlitaş'a doğru uzanan bir ana yol yaptırır (*Mese* yani Divanyolu).⁶

Geç Antik Çağ: Bizans Devleti ve Başkentinin Doğuşu (IV-VI. Yüzyıllar)

Milattan önce ve sonraki birkaç yüzyılda Roma Devleti'nin Akdeniz çevresinde sağladığı barış ve güvenlik ortamı (*Pax Romana*) III. yüzyıla gelindiğinde ciddi sarsıntılar geçirmiş ve ardı ardına gelen krizler neredeyse tarihin bu en büyük imparatorluklarından birinin sonunu getirmiştir. Başta Diocletianus (d. 244-ö. 311) ve I. Konstantinos (d. 272-ö. 337) olmak üzere III ve IV. yüzyıl imparatorları bitmek bilmez Germen ve Sasanî istilalarından, ayrılıkçı hareketlerden, taht kavgalarından ve temelinde mali sorunların yattığı ciddi bir ekonomik krizden ötürü yıpranan Roma İmparatorluğu'nun birliğini korumak için köklü reformlara girişmişlerdir. Bu çabalar sonucu imparatorluğu -özellikle doğu kısmını- ayakta tutmayı başarmakla kalmamışlar, onu bir anlamda küllerinden yeniden yaratmışlardır. Askerî, idari, mali, dinî ve hatta kültürel alanları kapsayan bu reformlarla Roma İmparatorluğu'nun hüviyeti değişmiş ve pek çok tarihçiye göre Bizans adını verdiğimiz devlet ve kültür bu şekilde doğmuştur. Sosyal hayatın ve devlet işleyişinin her kısmına derinlemesine nüfuz eden bu reformların temel amacı enflasyon ve askerî harcamalarla kaynakları

Nezih Fıratlı, *Les steles funéraires de Byzance Gréco-Romaine*, Paris 1964.

⁶ Kuban, *İstanbul: Bir Kent Tarihi*, s. 21-25; Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul*, çev. Ülker Sayın, İstanbul 2002, s. 18.

kurumuş devleti mali açıdan ayağa kaldırmak ve taşrayı merkeze daha sıkı bağlamak için merkezî devleti kuvvetlendirmektir.

Yine Konstantinos'un IV. yüzyılın başında aldığı ve ardıllarının caymayı akıllarından bile geçirmediği Byzantion'u başkent yapma kararı bu eserin öznesi olan İstanbul'un tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Nispeten küçük bir yerleşim olan Byzantium'un Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti seçilmesinde birden fazla etmen rol oynamış olmalıdır. Kent, zengin ve kalabalık doğu eyaletlerine yakındı; Got akınlarının hedefi olan Balkanlar, Sasanî saldırılarının hedefi olan Yakın Doğu ve Anadolu ortasındaki konumu ile askerî açıdan stratejik bir öneme sahipti. Efes ve Antakya gibi görkemli pagan geçmişi olan kentlerin aksine devletin yeni resmî dinî için uygun ideolojik zemini vardı. Eski başkent Roma'nın yerini alması için onun bir kopyası olması amaçlanan Konstantinopolis'te IV. yüzyılda imparatorluk sarayının temelleri bugünkü Sultanahmet Meydanı'nın doğu tarafında atılırken, yeni oluşmakta olan elit kesim için özellikle kentin Marmara Denizi'ne bakan tarafında köşk ve saraylar inşa ediliyordu. Bir yandan kente imparatorluğun dört bir yanından tarihî eserler getirilerek yeni bir tarih yaratılırken, savunma için surlar dikiliyor, kentin hızla artan nüfusunu beslemek için bedava yiyecek sistemi kuruluyordu.⁷

Hem değişen siyasi ve askerî koşullarla hem de ülke ekonomisindeki ve şehir hayatındaki gelişmelerle doğrudan ilintili olarak, Bizans'ın ticari hayatı yüzyıllar içerisinde çeşitli safhalardan geçmiş; devletin ticaretteki rolü de bu safhalarda farklılıklar göstermiştir. IV. yüzyıldan VI. yüzyılın sonuna kadar yayılan Geç Antik Çağ'da düşman saldırıları genel olarak sınır bölgelerinde durdurulabilmiş, Doğu Akdeniz ekonomisi ve şehir hayatı ciddi bir sarsıntı geçirmemişti. 400.000'e yaklaşan nüfusu ile Konstantinopolis, Antakya, İskenderiye ve Efes gibi metropollerin önüne geçmiş ve sadece Anadolu ve Güney Balkanlar değil, Mısır gibi uzak eyaletlerin zenginliklerinin aktığı bir merkeze dönüşmüştü.⁸ 425 yılı civarında emekli bir bürokrat

⁷ G. Dagron, *Naissance d'une capitale: Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris 1974, s. 48-118; Judith Herrin, *Bizans, Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul 2007, s. 35-42; Michael Angold, "The City of Constantine", *Byzantium*, New York 2001, s. 1-9; Kuban, *İstanbul: Bir Kent Tarihi*, s. 27-46; Paul Magdalino, "Bir Dinin ve İmparatorluğun Başkenti Olarak Konstantinopolis", *Byzantion'dan İstanbul'a Bir Başkent'in 8000 yılı*, ed. Koray Durak, İstanbul 2010, s. 84.

⁸ David Jacoby, "La population de Constantinople à l'époque byzantine: un problème de démographie urbaine", *Byzantion*, 1961, c. 31, s. 81-109.

tarafından yazılan yarı resmî bir doküman niteliğindeki *Notitia Urbis Constantinopolitanae* bize Geç Antik Çağ'da ticari hayatın kentte nasıl düzenlendiğine dair önemli kanıtlar sunar.⁹ Bedava ya da indirimli yiyecek dağıtımını bu dönemde kentin iâşesinin belkemiğini oluşturuyordu.¹⁰ Ekmek ve büyük olasılıkla zeytinyağı ve şarap gibi diğer besin maddelerini de içeren bu dev dağıtım sisteminin işleyişinde hem devlet hem de özel sektör rol alıyordu. Malların (özellikle buğdayın) taşınması için limanlar, depolanması için *horrea* denilen ambarlar, işleme ve dağıtım/satış için de fırınlar kurulmuştu. Devlet kullanımına mahsus altı büyük ambardan dördü Sirkeci-Eminönü kıyısına bakan bölgede (*Notitia Urbis Constantinopolitanae*'ye göre V. bölgede iken) diğer ikisi de Çemberlitaş'tan Kumkapı'ya doğru inen ve Marmara Denizi'ne bakan vadide (*Notitia Urbis Constantinopolitanae*'ye göre IX. bölgede) bulunuyordu.¹¹ Buğday, şarap ve zeytinyağının depolandığı bu ambarların Haliç ve Marmara Denizi kıyısındaki limanların hemen yakınına inşa edilmiş olmaları rastlantı değildir. Gemilerden boşaltılan besin maddeleri kentin içine dağıtılmadan önce bu ana dağıtım merkezlerinde bekletiliyorlardı. Büyük ve kamuya ait ambarların yanında, daha küçük ve özel mülke ait çok sayıda ambarın varlığından da şüphe etmemek gerekir. Aynı şekilde, özel fırınları bir yana bırakırsak, bedava ya da ucuz ekmek dağıtımının yapıldığı sayıları on dokuzu bulan kamu fırınları ve *gradus* denen ekmek dağıtım yerleri kentin her yerine dağılsalar da, özellikle yukarıda adı geçen bölgelerde ve Sultanahmet Mahallesi'nin güney tarafında (*Notitia*'ya göre I. bölgede) yoğunlaşıyorlardı.¹²

Konstantinopolislilerin gündelik ihtiyaçlarının karşılanmasında meydan işlevi gören *forum*ların, *macellum* denen pazar yerlerinin ve *stoa* adı

⁹ Albrecht Berger, "Regionen und Strassen in frühen Konstantinople", *Istanbul Mitteilungen*, 1997, c. 47, s. 350-351; Jacoby, "La population de Constantinople", s. 99-102.

¹⁰ Arnold H. M. Jones, *The Later Roman Empire, 284-602*, Oxford 1964, s. 228. Kentin iâşesine genel bir giriş için, bkz. A. J. Boudewijn Sarkis, "The Size of Grain Distribution in Imperial Rome and Constantinople", *Atheneum*, 1999, c. 79, s. 215-237; Ece Turnator, "Bizans Döneminde Konstantinopolis'in İâşesi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 2003, c. 112, s. 86-89.

¹¹ Berger, "Regionen und Strassen", s. 362, 368.

¹² Berger, "Regionen und Strassen", s. 357; Maria M. Mango, "The Commercial Map of Constantinople", *Dumbarton Oaks Papers*, 2000, c. 54, s. 192-193. Theodosios Limanı'nda ticaret için, Rahmi Asal, "Theodosios Limanı ve İstanbul'un Bizans Dönemi Deniz Ticareti", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri, 1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008*, İstanbul 2010, s. 153-160.

4- Büyük Saray'da Konstantinopolis gündelik hayatını tasvir eden bir mozaik (Mozaik Müzesi)

verilen üstü kapalı sütunlu galerilerden müteşekkil sokaklarda yer alan dükkânların (*ergasterion*) rolü büyüktür. Strategion'u bir kenara bırakırsak, Bizans İstanbul'unun büyük meydanları yarımada'nın batısını doğusuna bağlayan ana cadde üzerinde bulunur. Bizans döneminde Mese olarak bilinen ve Ayasofya'dan başlayıp Aksaray'a doğru uzanan ana cadde (Divanyolu Caddesi) üzerinde bulunan Konstantinos Forumu (Çemberlitaş), Theodosios Forumu (Beyazıt Meydanı) ve Forum Bovis (Aksaray) hem ticari hem de törensel işlevlere sahiptiler. Forumlardan daha küçük *macellum*lar antik dönemlerde çevresi dükkânlarla kapalı alanlardı ve temel olarak et ve balık pazarı işlevi görüyorlardı. *Notitia*'ya göre, Konstantinopolis'te dört *macellum* vardı. Bunlardan ikisi Sirkeci-Eminönü bölgesinde, diğer ikisi de Çemberlitaş ile Laleli arasında bugünkü Mesihpaşa ile Mimar Kemalettin mahallelerine karşılık gelen bölgedeydiler

5- Konstantinopolisli bir çiftçi (Büyük Saray) (Mozaik Müzesi)

(*Notitia*'ya göre VIII. bölgede).¹³ Yan yana dizilmiş çeşitli büyüklüklerdeki dükkânların olduğu *stoalar* ise kentin farklı caddelerine dizilmişlerdi. Örneğin, 50'si sağda 50'si solda 100 dükkân, Mese'nin Çemberlitaş ile Sultanahmet arasındaki en değerli kısmındaki *stoaya* kurulmuştu. Mese'nin Aksaray'a kadar olan kısmını da alırsak, ana cadde üstünde toplam beş yüz kadar dükkânın olduğunu görürüz. Genellikle hem sınaî üretimin yapıldığı hem de satışının gerçekleştiği dükkânların toplam sayısını bulmak tabii ki imkânsızdır; ancak sadece Ayasofya Kilisesi'ne ait 1.100 dükkânın olduğu göz önünde bulundurulduğunda, büyük sayıların söz konusu olduğu aşîkârdır.¹⁴

13 Berger, "Regionen und Strassen", s. 362, 367; M. M. Mango, "The Commercial Map of Constantinople", s. 195.

14 M. M. Mango, "The Commercial Map of Constantinople", s. 196; Cyril Mango, *Le développement urbain de Constantinople, IVe-VIIe siècles*, Paris 1985, s. 48.

Belli ürünleri üreten ya da satan dükkânların bir arada bulunması ise rastlanılmayan bir durum değildi. Kitapçılar çarşısı Ayasofya'nın güneyindeki dört *stoda* bulunurken, bakırcılar, Meryem Ana Kilisesi'nin çevresinde dükkânlarını açmışlardı. Ayasofya'nın hemen batısında olan Meryem Ana Kilisesi'nin bulunduğu bu mahalleye söz konusu zanaatkârlar yüzünden *Khalkoprateria* yani Bakırcılar Mahallesi adı verilmiştir. Koku, gürültü gibi nedenler ve yangın tehlikesi yüzünden bazı sanayiler kentten ya da kentteki ikamete mahsus bölgelerden uzağa kurulurdu. Örneğin, kireç ocakları, çömlek tezgâhları ve kumaş boyası atölyeleri kent dışında bulunurdu. Yangın tehlikesi yaratan cam imalatı da kentin dışına taşınmıştı.¹⁵ Kısacası, Bizans İstanbul'unun Geç Antik Çağ'daki ticari haritasına baktığımızda, Haliç'in ağzındaki Sirkeci-Eminönü bölgesinin ve Marmara

15 M. M. Mango, "The Commercial Map of Constantinople", s. 191.

kıyısındaki Theodosios ve Iulianos limanlarına bakan Çemberlitaş ile Aksaray arasındaki alanın öne çıktığını görürüz.

Girişte belirttiğimiz gibi devletin varlığı başkent ekonomisinde belirleyici bir rol oynamıştır.¹⁶ Öncelikle devlet, Konstantinopolis'te üretilen veya buraya dışarıdan gelen malların en büyük alıcısı olmuştur. Halkını ve yabancıları etkilemek için büyük ve etkileyici bir saray, yüksek maaşlı geniş devlet memuru sınıfı ve kenti korumak için hazır bekleyen büyük askerî güç en büyük tüketiciler olarak marketleri ihya etmişlerdir. Örneğin, İmparator VII. Konstantinos X. yüzyılın ortalarında Yakın Doğu'ya doğru bir askerî harekât planlandığında oradaki yöneticilere verilecek hediyelerin Konstantinopolis pazarlarından alınmasını salık verir.¹⁷ Bizans Devleti'nin, ordularını ve memurlarını kolayca nakletmek için kurduğu yol sistemi de dolaylı olarak tacirlerin ve ürünlerinin hızlı ve güvenli taşınmasında pozitif bir rol oynamıştır.¹⁸ İmparatorluğun tamamında ortak para sisteminin varlığı, özellikle bir para birimini diğerine çevirirken ortaya çıkan masrafları engellemesi sebebiyle, ticaretin artmasında ve uzak eyaletlerin başkente bağlanmasında ciddi bir rol oynamıştır. Geç Antik Çağ'da Bizans'ın para sistemi Latince *solidus* (çoğul: *soliduses*) adı verilen altın sikke ile *follis* isimli tunç sikkeye dayanıyordu. Solidus vergi toplamak, maaşları ödemek ve büyük meblağları satın almak için kullanılırken follis daha küçük ölçekli ve gündelik harcamalar için idealdi. Bu erken dönemde özellikle Doğu Akdeniz'in büyük kentlerinde ve Konstantinopolis civarındaki kentlerde devletin kontrolünde işleyen çok sayıda darphane vardı. Bizans'ın parası sadece imparatorluk sınırları içinde yaygın şekilde kullanılmayıp Avrupa ve Hindistan gibi uzak memleketlerde de değiş-tokuş ya da birikim aracı olarak rağbet görüyordu.¹⁹ Ağırılık ve ölçü birimlerine getirilen düzenlemeler de pazarda

¹⁶ Devletin ekonomideki rolü üstüne en detaylı çalışma hâlâ Nicolas Oikonomides, "Role of the Byzantine State in the Economy", *Economic History of Byzantium*, ed. Angeliki E. Laiou, Washington 2002, c. 3, s. 975-1058'dir.

¹⁷ *Constantine Porphyrogenitus: Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, ed. John Haldon, Vienna 1997, s. 113.

¹⁸ Anna Avramea, "Land and Sea Communications, Fourth-fifteenth Centuries", *Economic History of Byzantium*, ed. Angeliki E. Laiou, Washington 2002, c 1, s. 74. Geç Antik Çağ Bizans deniz ve kara ulaşım sistemi için, bkz. Jones, *The Later Roman Empire*, s. 825-834.

¹⁹ Genel bir giriş için, bkz. Eurydice Georganteli, "Numismatics", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, ed. Elizabeth Jeffreys, John Haldon ve Robin Cormack, Oxford 2008, s. 161-166; Oğuz Tekin, *Bizans Sikkeleri: Yapı Kredi Koleksiyonu*, İstanbul 1999.

6- Erken dönemde Konstantinopolis'te basılan sikkeler (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Sikkeler Bölümü)

alışverişi kolaylaştırıyordu. Daha büyük yükler için tunç kantarlar ve kantara çengelle asılan yükü dengelemek için imparatoriçe ya da Athenaios-Minerva figürlü kantar topu kullanılırken, ince tartım gerektiren ürünler için tunç teraziler ve kefeleri dengelemek için de kare ya da yuvarlak tescilli tunç ağırlıklar kullanılırdı.²⁰

Konstantinopolis'in işesi için gerekli ürünlerin bir kısmı serbest piyasa işlemleri üzerinden sağlanırken buğday, devletin doğrudan kontrolü altında başkente sunuluyordu. Nisan ile ekim ayları arasında çalışan gemiler Mısır'dan aynı vergi olarak alınan tonlarca buğdayı Konstantinopolis'e getirirdi. Bu ciddi organizasyon ve devamlılık gerektiren süreç, önceleri devlet tarafından denetlenen ve vergi indirimleri ile desteklenen denizciler loncası (*navicularii*) tarafından

²⁰ Maria M. Mango, "Commerce", *The Oxford History of Byzantium*, ed. C. Mango, Oxford 2002, s. 163. Genel bir giriş için, bkz. Chris Entwistle, "Late Roman and Byzantine Weights and Weighing Equipment", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, s. 38-45.

yürütülürken söz konusu dönemin sonuna doğru getirdikleri buğday karşılığı para alan ve gemilerinde başka ürünler getirip başkentte satma hakkını elde eden bağımsız denizciler tarafından gerçekleştirilir oldu. Benzer şekilde, Kilikya, Suriye ve Filistin'den başkente zeytinyağı getiren tacirlere mali destek sağlanırdı.

Konstantinopolis gibi bir metropolde yiyecek maddelerinin sunum ve dağıtımında bir sıkıntı yaşanması durumunda olası ayaklanmalar göz önünde bulundurulduğunda, imparatorların kentin iaşesini serbest piyasanın eline tamamıyla bırakmamaları daha kolay anlaşılır.²¹ Piyasa dışı bazı mekanizmalara örnek de başkentte pek çok malın üretiminde önemli bir yere sahip olan devlete ait fabrikalardır.²² Bazı devlet işletmeleri bir proje için geçici olarak kurulurdu. Örneğin, VIII. yüzyılın ortalarında İmparator V. Konstantinos, 6.900 tane inşaatçıyı çeşitli bölgelerden başkente su kemerinin tamiri için getirtmiş ve onları atadığı bir görevlinin denetimine vermişti. Köprü, yol ve bina inşaatı gibi geçici projeler dışında devlet için çalışan ve maaş alan zanaatkârların çalıştığı fabrikalar Konstantinopolis'te saray civarında silah, kumaş ve mücevher gibi sanayi kollarında üretim yaparlardı.²³ Bu fabrikalarda üretilen ipekliler hem Bizans sınırları içinde hem de dışında aranan ürünlerdi ve Bizans imparatorları bu kumaştan yapılmış ürünleri diplomatik hediye olarak yabancı devletlerin yöneticilerine gönderirlerdi.²⁴

Serbest piyasa koşullarında çalışan ve üreten aktörleri dışlayan bazı üretim ve dağıtım mekanizmalarına karşın Bizans ekonomisini örgütlenme ve denetimin devlet tarafından gerçekleştirildiği güdümlü bir ekonomi olarak görmek büyük bir yanlış olur. Ne kentin iaşesi tamamen devlet tarafından yapılmıştır ne de devlet fabrikalarında üretilen ürünler devletin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmiştir. Üstelik pazarlarda bulunan malların çoğu yerel, bölgesel, bölgeler ve hatta uluslararası ticari ağları kullanan bağımsız tacirlerin arz talep dengesinin belirlediği koşullarda kente getirdikleri ürünlerdir. Genelde zeytinyağı ya da şarap taşıyan belli

tip amforaların Akdeniz'in muhtelif yerlerinde bulunmuş olması, imparatorluğun vilayetlerinin iktisadi anlamda birbirine sıkıca bağlandığının en büyük kanıtıdır.²⁵ Benzer şekilde, Ege Denizi çevresi, Kilikya ve Suriye'den Konstantinopolis'e gelen çanak ve çömleğin miktarında sadece bir devamlılık değil artış da gözlemlenir.²⁶ VI. yüzyıl itibarıyla kuzey ülkelerinden gelen kehribar ve kürk, Kızıldeniz bölgesinden getirilen altın ve tütsü, Orta Asya menşeli değerli taşlar ile Çin ve Hindistan'dan ithal edilen fildişi, baharat ve ipekliler başkentin pazarlarında kendilerine iştahlı alıcılar bulurlardı.²⁷

Hayatta Kalma Mücadelesi (VII-IX. Yüzyıllar)

Geç Antik Çağ'a egemen olan refah, VI. yüzyılın sonundan başlayarak veba ile Sasanî, Arap ve Slav istilaları yüzünden sert bir inişe geçer. İlerleyen yüzyıllarda Geç Antik Çağ'ın karmaşık ve açık ekonomisi yerini göreceli olarak daha basit ve kapalı bir ekonomiye bırakır. İmparatorluğun hayatta kalma savaşı verdiği VII ve VIII. yüzyıllarda nüfus azalır, ticari arz ve talebin merkezinde olan şehirler küçülür, dış ticaret azalır ve imparatorluğun bölgeleri arası ticaret ve para dolaşımı en aza iner.²⁸ Bu dönemde malların üretimi ve dağıtımında devletin ya da piyasa dışı mekanizmaların rolü artar. Askerlerin maaş yerine toprak kullanım hakkı alması ve bakır sikke gibi küçük para birimlerinin ortadan kalkması imparatorluk genelinde para dolaşımının azaldığının ve serbest piyasa dışı mekanizmaların güçlendiğinin göstergesidir. *Kommerkiaroi* adı verilen bürokratların gümrüklerde dış ticaretten alınan %10 vergi olan *kommerkion* vergisini toplamak yanında, buldukları eyalette askerlere devletin tedarik ettiği silah ve donanımı satması, hatta kendi adlarına ticaret (özellikle ipek ticareti) yapma hakkı edinmesi siyasi güç ile ticari güç arasındaki sıkı ilişkiyi gösterir. Bu, serbest piyasayı dışlayan mekanizma ilerleyen yüzyıllarda ortadan kalkacak, *kommerkiaroi* sadece vergi toplayan memurlara dönüşecektir.²⁹

²¹ Cécile Morrisson ve Jean-Pierre Sodini, "The Sixth-Century Economy", *Economic History of Byzantium*, c. 1, s. 210; Marcus Rautman, *Daily Life in the Byzantine Empire*, London 2006, s. 75. Devletin iâşe üzerindeki giderek azalan rolü için bkz. Alan Harvey, "The Economy", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, s. 631.

²² Jones, *The Later Roman Empire*, s. 834-840.

²³ *Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander Kazhdan, New York 1991, c. 2, s. 774-775.

²⁴ Anthony Cutler, "Gifts and Gift Exchange as Aspects of the Byzantine, Arab and Related Economies", *Dumbarton Oaks Papers*, 2001, c. 55, s. 247-278.

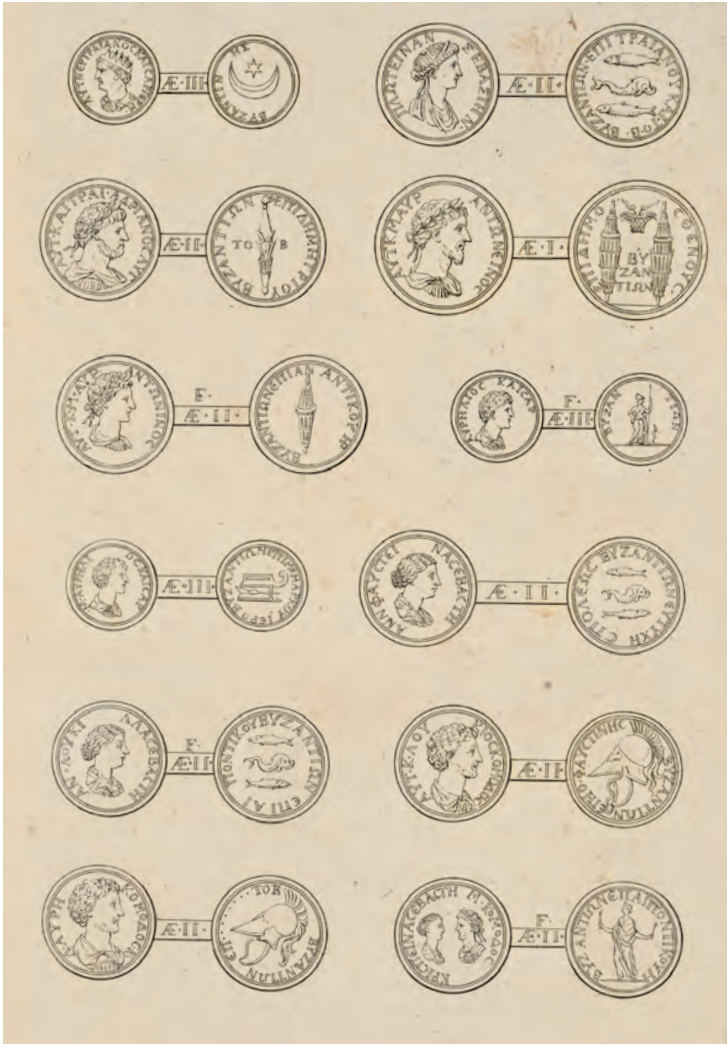
²⁵ Morrisson ve Sodini, "The Sixth-Century Economy", s. 210.

²⁶ John Haldon, "Economy and Administration, How did the Empire Work?", *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, ed. Michael Maas, Cambridge 2005, s. 36.

²⁷ Harvey, "The Economy", s. 632; Rautman, *The Byzantine Empire*, s. 98; Tamara Talbot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, İstanbul 1998, s. 151-152; Morrisson ve Sodini, *The Sixth-Century Economy*, s. 210-211.

²⁸ Harvey, "The Economy", s. 632-633.

²⁹ Nicolas Oikonomides, "Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi", *Dumbarton Oaks Papers*, 1986, c.40, s. 33-53; John Haldon, *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture*, Cambridge 1997, s. 233-244.

7- Konstantinopolis'te basılan sikkeler (Coignard)

Bu dönemde Avar, Pers ve Arap kuşatmalarına maruz kalan Konstantinopolis'in geleceği de pek parlak görünmez. Nüfusu 40.000 ile 70.000 arası bir rakama düşen başkentte VII. yüzyılın başında üretilen sırlı beyaz çömlekler sınırlı bir yayılım alanına sahiptirler. VIII. yüzyılın sonuna kadar kentte savunma amaçlı onarımlar hariç neredeyse hiçbir inşaat faaliyeti görülmez. Genç Antik Çağ'ın dört limanından Prosforion terk edilmiş, Likos (Bayrampaşa) Deresi'nin getirdiği topraklar Theodosios Limanı'nı kullanılamaz hâle getirmiştir. Neorion da VII. yüzyılın sonundan itibaren sadece savaş gemileri için bir limana dönüşünce, geriye ticari amaçlarla kullanılan tek liman Marmara Denizi kıyısındaki Iulianos Limanı olur. Ayrıca, VII. yüzyılın başında kente Mısır'dan vergi olarak gelen buğday/ekmek dağıtımının durmasının büyük demografik ve ekonomik etkileri olmuştur. Konstantinopolis besin kaynağı için gittikçe Trakya ve kuzeybatı Anadolu'ya bağımlı hâle gelir.³⁰

30 C. Mango, *le développement urbain*, s. 51-62; M. M. Mango, "The Commercial Map

Bölgeler arası ticaretin hacmi ve sıklığı azalır, başkente daha az mal gelir. Eskiden çok sayıda kente yayılmış olan darphanelerin sayısı bire iner ve başkentteki sarayın güvenli bir köşesinde kendine yer bulur.³¹ Elbette, değişim sadece ekonomik yapı ile sınırlı değildi. Geç Antik Çağ'ın devasa hamamları ve tiyatroları terk edilmeye başlanmış, eskiden belediye ve şehrin ileri gelenleri tarafından yapılan hayır işleri, ilerleyen yüzyıllarda imparator veya kilise kurumu tarafından gerçekleştirilir olmuştur. Başka bir deyişle, sivil inisiyatifin yerini devlet ve onunla beraber çalışan kurumsal din almıştı.

Angeliki Laiou'nun iddia ettiği gibi, tüm bu fakirleşmeye karşın durum o kadar da vahim değildi.³² Kherson'da bulunan Konstantinopolis menşeli amfora ve çanakların gösterdiği üzere, VII ve VIII. yüzyıllarda imparatorluk şehri Karadeniz'in kuzeyi ile ticari ilişkilerini arttırmış ve kentte üretilen beyaz sırlı seramik ürünler bölgesel de olsa bir yayılım alanı bulmuştur.³³ Konstantinopolis'te kâr etmek için yeterli fırsat olduğuna dair elimizde iki göstergemiz vardır: VII. yüzyılda Doğu Akdeniz ve Galya gibi uzak bölgelerden tacirler mal alım satımı için başkente geliyordu; IX. yüzyılın başında İmparator I. Nikeforos'un emri ile faizi %16.67 gibi çok yüksek bir rakama yükseltilecek krediyi almaya istekli Bizanslı tacirler vardı.³⁴ Bu dönemde, Konstantinopolis'in dış dünya ve eyaletleri ile deniz ticareti üzerinden kurduğu ilişkiyi anlamamızın en iyi yolu VIII. yüzyılda yazıldığı düşünülen *Rodos Deniz Yasası* adlı derlemeyi okumaktır. Yaygın bir kullanım alanı bulan yasa, gemide kaptan, denizciler, tacirler ve yolcular arasındaki ilişkileri düzenler; deniz yoluyla yapılacak ticaret için nasıl mali kaynak yaratılacağına ve geminin veya taşınan kargonun kaybı durumunda sorumluluğun kime ait olacağına dair önemli bilgiler verir. Örneğin, kaptan, yolcuların itirazına rağmen gemiyi korsanların olduğu bir yere getirirse, malların çalınması durumunda sorumluluk kendisine ait olacaktı. Kaptan ve tayfası tacirin mallarına zarar

of Constantinople", s. 198; Paul Magdalino, "Medieval Constantinople", *Studies on the History and Topography of Byzantine Constantinople*, Aldershot 2007, s. 17-20; Angeliki E. Laiou ve Cécile Morrisson, *The Byzantine Economy*, Cambridge 2007, s. 41; John L. Teall, "Byzantine Agricultural Tradition", *Dumbarton Oaks Papers*, 1971, c. 25, s. 35-59.

31 Rautman, *Daily Life*, s. 100; John Haldon, *The Palgrave Atlas of Byzantine History*, New York 2005, s. 88.

32 Angeliki E. Laiou, "The Byzantine Economy: An Overview", *Economic History of Byzantium*, c. 3, s. 1146.

33 Anne Bartoli ve Michel Kazanski, "Kherson and its Region", *Economic History of Byzantium*, c. 2, s. 660, 662; Laiou ve Morrisson, *The Byzantine Economy*, s. 41.

34 Herrin, *Bizans*, s. 211.

8- IV-V. yüzyıllara ait Konstantinopolis'te basılan sikkeler (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Sikkeler Bölümü)

verirlerse karşılığını ödemekle yükümlüydü ama tacirler de bir gemiye mal yüklemeyen önce o geminin sağlam ve yeni olduğunu kontrol etmekle yükümlüydüler; zira yaşlı bir gemide batan mal için kimse sorumlu değildi.³⁵

İkinci Altın Çağ (X-XII. Yüzyıllar)

IX. yüzyıldan itibaren, Bizans'ın altın çağı olarak adlandırılan Makedon Hanedanlığı yönetiminde (867-1057), kara ve deniz yollarında güvenliğin sağlanmasına, nüfus artışına ve kentleşmenin yeniden ivme kazanmasına paralel olarak ticaret hacmi büyümüştür. Panayırların sayısındaki artışın gösterdiği üzere bölge içi ve bölgeler arası ticaret yükselmiş; Bizans mamul ürünleri imparatorluk dışında aranan ürünler hâline gelmişlerdir.³⁶

XI. yüzyılın başına kadar Konstantinopolis'in özellikle topoğrafik ve ticari hikâyesi temel birkaç yazılı kaynak üzerinden izlenebilir. Miletli Hesykhios'un yazdığı ve X. yüzyılda gözden geçirilen *Patria* ve VIII. yüzyıl ile IX. yüzyılın başı arasında bir dönemde yazılan *Parastaseis syntomoi khronikai* Bizans başkentinin tarihi ve anıtları üzerine yazılmış metinler topluluğudur. Bu metinlerden daha ayrıntılı ve gerçekçi bir Konstantinopolis betimi ise 912 yılında yazılan *Eparkhos'un/Valinin Kitabı* adlı eserden gelir.³⁷ Kentte imparatorlardan sonra gelen

ikinci kişi olan *eparkhos* hem hâkim, hem de polis kuvvetlerinin başındaki kişi olarak kentte adalet ve huzurun sağlanmasında aslı bir rol oynardı.³⁸ Kentin sanayi ve ticari hayatının düzenlenmesinde de ciddi rol oynayan eparkhosluk kurumu için hazırlanan söz konusu metin bize kentin ekonomik hayatı, özellikle ticaretin gerçekleştiği mekânlar ve lonca sistemi hakkında ayrıntılı bilgiler sunar.

Erken Orta Çağ Konstantinopolis'inde yiyecek maddelerinin ticareti kentin dış çeperi denebilecek bir alanda yapılırken, kumaş, metal ürünler ve parfüm gibi yiyecek dışı maddelerin ve lüks tüketim ürünlerinin ticareti kentin dinî ve siyasi merkezine yakın bir iç çeperde gerçekleşiyordu. Geçmiş yüzyılların yiyecek ambarları olan horreaların akıbeti karanlık olsa da, en azından bir tanesinin Orta Çağ Bizans döneminde kullanıldığını biliyoruz. Ambar, Yenikapı'daki Theodosios Limanı ile Theodosios Meydanı arasında bulunuyordu ve burası deniz yolu ile getirilen buğdayın depolanması için ideal bir konumdaydı. Theodosios Meydanı'nın doğusunda *Artopoleia* yani Fırıncılar Mahallesi diye bir yer olsa da, kentin her yerinde fırın olduğunu kabul etmek gerekir. Aynı durum zeytinyağı, şarap ve bakkaliye ürünleri için de geçerli olmalıdır. Domuz dışındaki küçükbaş hayvan tüccarları, Sakarya Nehri civarından aldıkları hayvanları İzmit ya da Yalova üzerinden gemilerle yeniden kullanıma açılan Sirkeci'deki Prosforion Limanı'na getirip Strategion'da satarken, domuz tüccarları hayvanları

³⁵ *The Rhodian Sea Law*, ed. Walter Ashburner, Aalen 1976, s. 83, 91-92.

³⁶ Laiou ve Morrişon, *The Byzantine Economy*, s. 45-47, 55, 81-84. Makedon hanedanı dönemi hakkında Tükçe bir kaynak için, bkz. M. Murat Baskacı, *Bizans Döneminde Anadolu: İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, Ankara 2009.

³⁷ Magdalino, "Medieval Constantinople", s. 11-13; M. M. Mango, "The Commercial Map of Constantinople", s. 197-198.

³⁸ Eparkhos kurumunun Geç Antik Çağdaki hikâyesi için bkz. Dagron, *Naissance d'une capitale*, s. 215-296.

Kumkapı'daki Iulianos Limanı'na getirip Theodosios Forumu'nda (Beyazıt Meydanı) satarlardı. Mekân olarak büyük olasılıkla Geç Antik Çağ'da Strategion ve Theodosios Forumu civarında kurulu macellumları kullanıyorlardı. Kentte balık satanlarsa balıkları sahile demirlemiş ya da iskelelere (*skalai*) yanaşmış balıkçı gemilerinden alıp kemerli ya da kubbeli yapı anlamına gelen *kamara* adındaki balık pazarlarında satıyorlardı. Bu balık pazarlarının yerleri hakkında bilgilerimiz çok kısıtlı olmasına karşın bir tanesinin Eminönü'ndeki Osmanlı devrinde adı Balıkpazarı olan Neorion Limanı'nın yanında olduğunu biliyoruz.³⁹

Ayasofya Kilisesi, Sultanahmet'in güney yakasındaki Büyük Saray ve Çemberlitaş'taki Konstantinos Forumu arasında kalan üçgen kentin en pahalı bölgesiydi ve lüks maddeler buradaki dükkânlarda satılırdı. Değerli metaller ve Yakın Doğu'dan gelen kumaşlar Mese'nin Çemberlitaş ile Sultanahmet arasındaki kısmına karşılık gelen caddede (Divanyolu'nda), ham ipek Konstantinos Forumu'nda, parfüm Milyon Taşı ile Büyük Saray'ın girişi arasındaki alanda, yani Haseki Hürrem Sultan Hamamı'nın kuzey tarafında, baharatlarsa yine aynı bölgedeki Akhilleos adlı revaklı girişte satılırdı. Yukarıda verdiğimiz *Eparchos'un Kitabı*'ndan alınma bu bilgiler X. yüzyılın ortasına tarihlenen Patmos Manastırı'na ait bir dokümanda da doğrulanır. Beş dükkânın satışı ile ilgili bu dokümana göre, Konstantinos Forumu'nda olan bu dükkânlarda sırasıyla keten, ipek, keçi derisi ve Yakın Doğu kumaşları satılırdı.⁴⁰ Aziz Photeine'nin hayat hikâyesinde belirtildiği üzere, bir cam eritme atölyesi (*ergasterion huelopsestikon*) Strategion'dan Ayasofya'ya, yani Eminönü'nden Sultanahmet Meydanı'na çıkan yokuşta idi. Bu bölgede aynı zamanda mumcuların ve bakırcıların atölyeleri vardı. Orta Çağ Bizans kaynaklarında *embolos* olarak adı geçen Geç Antik Çağ'ın *stoaları* da Haliç kıyılarından Sultanahmet Meydanı'na doğru uzanan bölgede bulunuyorlardı. Tahtakale'deki Basilike Kapısı'ndan Beyazıt'a doğru açılan ve Mese'yi dik kesen alışveriş caddesi *Makros Embolos* bu *stoalara* örnektir. *Makros Embolos* Yunanca "uzun/büyük sıra dükkânlar" anlamına gelir ve bugünkü Uzun Çarşı Caddesi'dir. IV. Haçlı Seferi'nin tarihini yazan Fransız Villehardouin'in belirttiği gibi, bu *stoalar* 1203 yılında Haçlılar kenti ilk kuşattığında yanmıştı. Söz konusu yapıların bu tarihten sonraki

³⁹ Magdalino, "Medieval Constantinople", s. 22-27; M. M. Mango, "The Commercial Map of Constantinople", s. 198-201.

⁴⁰ Nicolas Oikonomides, "Quelques boutiques à Constantinople au Xe s.: Prix, loyers, imposition (Cod. Patmiacus 171)", *Dumbarton Oaks Papers*, 1972, c. 26, s. 345-356.

varlığına dair elimizde bir kanıt yoktur.⁴¹

Payitahtın zenginliğinin temel kaynaklarından biri de önemli ticaret yollarının üstünde olmasıydı. MS birinci 1000'in sonunda, Konstantinopolis artık zengin bir imparatorluğun müreffeh bir kenti olarak çok sayıda yabancı taciri bir mknatıs gibi kendine çekiyordu. Kiev'de bir krallık kurmuş olan ve Bizans'tan Hristiyanlığı benimseyen Ruslar, X. yüzyılda köle, bal ve balmumu satmak ve kumaş gibi sanayi ürünlerini almak için Konstantinopolis'e geliyorlardı.⁴² VIII ile X. yüzyıllar arasında Karadeniz bölgesinin Bizans için öneminin arttığını Konstantinopolis ve Karadeniz bölgesinde bulunan amforalardan anlarız.⁴³ Konstantinopolis'e tehlikeli derecede yakın bir yerde, bugünkü Bulgaristan Devleti'nin sınırları içinde bir devlet kurmuş olan Bulgarlar da benzer şekilde başkentte ipek ve deri alırken bal ve keten satarlardı.⁴⁴ Konstantinopolis yalnızca gelen ürünleri oburca tüketen dev bir ağız değil, kuzey ürünlerinin İslam dünyasına satıldığı ve Mısır'dan gelen malların da kuzeye satışının gerçekleştiği bir yerdi. *Eparchos'un Kitabı*'na göre, bazı Bulgarlar İslami ipekleri Konstantinopolis'ten alırdı.⁴⁵ Keza, Kuzey Denizi'nde bulunan deniz ayısının dışından yapılan bıçak sapları XI. yüzyılın başında İskandinavya'dan, büyük olasılıkla Rusya üzerinden, Konstantinopolis'e getirilir ve oradan Kahire'deki pazarlara yollanırdı.⁴⁶

Yakın Doğu İslam dünyasından gelen tacirler, Bizans'a sundukları ürünlerin kaliteli olması ve oradan aldıkları ürünlerin çeşitliliği sebebiyle X. yüzyılda Konstantinopolis'te en değer verilen yabancılarıydı. Örneğin, XII. yüzyılın başında Büyük Selçuklu Sarayı'nda doktor olan el-Mervezî, Konstantinopolis'te Müslüman tacirlerin el üstünde tutulduğunu, çünkü kentin gelirinin büyük kısmının ticaretten geldiğini yazar.⁴⁷ Önce Abbasi İmparatorluğu, onun dağılmasından

⁴¹ M. M. Mango, "The Commercial Map of Constantinople", s. 201-203; Laiou ve Morrisson, *The Byzantine Economy*, s. 77-78.

⁴² Jonathan Shepard, "Constantinople-Gateway to the North: the Russians", *Constantinople and its Hinterland*, ed. Cyril Mango ve Gilbert Dagron, Aldershot 1995, s. 251-253.

⁴³ M. M. Mango, "Commerce", s. 163.

⁴⁴ Angeliki E. Laiou, "Exchange and Trade, Seventh-Twelfth Centuries", *Economic History of Byzantium*, c. 2, s. 704, 733.

⁴⁵ *Das Eparchenbuch Leons des Weisen*, çev. Johannes Koder, Viyana 1991, s. 108.

⁴⁶ Ibn Juljul, *Ergänzung zur Materia Medica des Dioskurides, Arabischer Text nebst kommentierter deutscher Übersetzung*, ed. Albert Dietrich, Göttingen 1993, s. 57.

⁴⁷ Vladimir Minorsky, "Marvazi on the Byzantines", *Medieval Iran and its Neighbours*, London 1982, s. 456-459.

sonra X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mısır'daki Fatimî Halifeliği, Irak ile Suriye'deki Büveyhoğulları ve Hamdanî yöneticilerinin Bizans yöneticileri ile yaptıkları ticaret anlaşmaları sonucu ilişkiler güvene alınmış, bu ülkelerden gelen tacirlere Konstantinopolis'te han ve cami gibi yapılar ve ticari ayrıcalıklar tanınmıştır.⁴⁸ Bizans yapımı kumaşlar, özellikle çeşitli şekil ve tiplerde ipekli dokumalar, metal kap kacaklar ve farklı ebatlarda tahta mobilya ürünleri İslam pazarlarında bolca bulunurdu.⁴⁹ Öte yandan, İslam dünyasından ithal ipekli ürünler X. yüzyılın başında Konstantinopolis'te o kadar çok miktarda bulunuyordu ki *Eparkhos'un Kitabı*'nın da belirttiği gibi, kentteki ipek üretimi ve satışı ile ilgili beş loncadan biri sadece Yakın Doğu'dan gelen ipekli kumaşları satanların oluşturduğu loncaydı. Silifke ve Trabzon'dan giriş yapan Yakın Doğu ipeklileri Anadolu üzerinden Bizans'ın başkentine ulaşır ve kentin en lüks mahallesi olan Sultanahmet ile Çemberlitaş arasındaki bölgede satılırdı. Konstantinopolisliler Yakın Doğu'nun kıyafetlerini giydiklerini yazmaktan rahatsız olmazlar. Örneğin, İmparator VII. Konstantinos risalelerinde "Mısır ipeğinden yapılmış çizgili kumaş pantolon" ya da "Saraken [Arap] usulü içlikler"den söz eder.⁵⁰ Bizans'ın başkentine İslami pazarlardan gelen başka bir ürün grubu, çoğu Güney Asya'dan gelen baharat, parfüm ve tıbbi ürünlerdir. Artık orta sınıfın da yemeklerinde çeşni olarak kullanmak istediği karabiber gibi baharatlar, kiliselere güzel kokular yaymak için parfüm ve tütsüler, kumaşları boyamak için bazı tahtalar ve ilaç hazırlamada kullanılan bitki bazlı ürünler Trabzon, Antakya, Antalya ve Ege Denizi üzerinden Konstantinopolis'e getirtilirdi.⁵¹

XI. yüzyıla gelindiğinde Konstantinopolis, ipekli gibi lüks ürünlerden sıradan sanayi maddelerine kadar geniş bir yelpazede üretimin yapıldığı, fakirinden cebi dolu aristokrasi sınıfına kadar çok büyük bir tüketici kitlesine sahip ve dünyanın dört bir yanından mal almaya ve satmaya gelen tacirlerle dolu bir kentti.⁵² Ayrıca,

kentteki Bizanslı tüccarların servet birikimi öyle yüksek bir noktaya gelmişti ki tüccarlar geleneksel Roma ve Bizans siyasi geleneğinde asla alamayacakları senatörlük mevkiini bu yüzyılda almışlar, kent ve imparatorluk siyasetinde söz sahibi olmaya başlamışlardı. Böyle bir ortamda, hem el emeklerini sunan zanaatkârlar hem de yaşamlarını bir malın alınıp satılması sırasında elde edilen kâra dayandıran tüccarlar dükkânlarında hiç sonu gelmeyeceğine emin oldukları bir arz ve talep sarmalında ürünlerini alır ve satarlardı.⁵³ Kentin kurulduğu IV. yüzyıldan beri değerini yitirmeyen altın sikke *solidus* sadece Latince ismini kaybetmiş yeni bir Yunanca isim almıştı: *nomisma* (çoğul: *nomismata*). Arkasına sağlam bir ekonominin ve gücü gittikçe artan bir devletin desteğini alan *nomisma* tam manasıyla Orta Çağ'ın doları olmuş, tüm Akdeniz çevresinde geçer akçe olarak kabul görmüştür.⁵⁴ Ergasterion adı verilen dükkânların çoğu kiralıktı ve küçük aile işletmeleri mahiyetindeydiler. Bu mekânların yıllık kiralaları on beş ile yirmi *nomismata* arası değişirdi. Tabii bu dükkânları satın almak için çok daha yüksek meblağlar ödemek gerekiyordu. Ergasterionda çalışanlar, aile bireyleri olduğu gibi, kısa dönemli sözleşmelerle işe alınan vasıflı işçiler ve köleler de olabilirdi. Bir vasıflı işçinin yıllık geliri yaklaşık 25 *nomismata* iken vasıfsız bir kölenin fiyatı 20 *nomismatayı* aşmazdı. Tabii kölelerin vasfı arttıkça fiyatları da yükselirdi. VI. yüzyılda iyi bir müzisyen köle 100 solidi ederken, bir öğretmen 200 solidiye kadar alıcı bulurdu.⁵⁵

Bu dönem ekonomisini; devletin, toplumsal barışa zarar verecek uygulama ve eğilimlerin dizginlendiği için yer yer müdahale ettiği, ama ana hatları ile piyasanın kurallarının hâkim olduğu bir ekonomi olarak tarif edebiliriz.⁵⁶ Konstantinopolis söz konusu olduğunda Bizans'ın ticari politikasının birkaç temel unsuru vardır.

500; Abdulhalik Bakır ve Pınar Ülgen, "Geç Ortaçağlarda İstanbul'un Endüstriyel Kapasitesine Dair Bir Değerlendirme", *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul*, ed. Feridun Emecen, İstanbul 2010, s. 133-148.

53 Nicolas Oikonomides, "Entrepreneurs", *The Byzantines*, ed. Guglielmo Cavallo, Chicago 1997, s. 162-163; David Jacoby, "850 Dolaylarından 1453'e Konstantinopolis'in Ekonomisi", *Byzantion'dan İstanbul'a*, s. 95.

54 Robert Lopez, "Dollar of the Middle Ages", *The Journal of Economic History*, 1951, c. 11, sy. 3, s. 209-234; Haldon, *The Palgrave Atlas*, s. 44-45.

55 Michel Kaplan, *Bizans'ın Altınları*, çev. İhsan Batur, İstanbul 2006, s. 74; Rautman, *Daily Life*, s. 34. Fiyatlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. George Ostrogorsky, "Löhne und Preise in Byzanz", *BZ*, 1932, c. 32, s. 312-333.

56 Nicolas Oikonomides, "Uçsuz Bucaksız Bir Atölye: Zanaatkârlar ve Tüccarlar", *Konstantinopolis, 1054-1261, Hristiyanlığın Başı, Latinlerin Avı, Yunan Başkenti*, ed. Alain Ducellier ve Michel Balard, İstanbul 2001, s. 106.

48 Stephen Reinert, "The Muslim Presence in Constantinople, 9th-15th Centuries: Some Preliminary Observations", *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire*, ed. Helen Ahrweiler ve Angeliki E. Laiou, Washington 1998, s. 125-150.

49 S. Dov Goitein, *Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, Berkeley 1967-93, c. 1, s. 46; c. 4, s. 106, 114.

50 *Constantini Porphyrogeniti imperatoris de ceremoniis aulae Byzantinae libri duo*, ed. J. Jacob Reiske, Bonn 1829, s. 607, 677-678.

51 Laiou, "Exchange and Trade", s. 725, 727, 746.

52 Kentteki sanayi üretimi, özellikle ipek sanayii için, bkz. David Jacoby, "Silk in Western Byzantium before the Fourth Crusade", *BZ*, 1991-92, c. 84-85, s. 452-

Geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi bu dönemde de devlet, kentin en büyük tüketicisi, kent içindeki fabrikaları ve kent dışındaki toprakları ile en büyük üreticisi ve para sistemi ile ağırlık/ölçü birimleri üzerindeki denetimi ile en büyük düzenleyicisi olmaya devam etmiştir.⁵⁷ Geç Antik Çağ'da devletin vergi olarak Mısır'dan aldığı buğdayı Konstantinopolis'e gemilerle getirtmesi üzerine kurulu iâşe sistemi VII. yüzyılda ortadan kalkmış, yerini Bitinya, Trakya ve Bulgaristan'da üretilen buğdayın arz-talep dengesine dayalı olarak başkente getirilip satıldığı bir sistem almıştı. Yine de kentin beslenmesi tamamen piyasanın eline bırakılmamış, devlet gerekli denetim ve düzenlemelerle buğday piyasasını kontrol altında tutmuştur. İktidar bir yandan ekmek fiyatlarının aşırı yükseldiği durumlarda devlet topraklarında üretilen buğdayı piyasaya ucuza ya da bedavaya sürerek fiyatları düşürürken, bir yandan da vurgunculuğa meydan vermemek için ekmek fiyatındaki kâr marjını sınırlardı. Bu oran %16.66'dır (1/6).⁵⁸ Satışlarda kâr sınırlaması ekmek ile sınırlı kalmamış, her ürün için geçerli olmuştur. Bizanslılar Hristiyan öğretisinin etkisi ile satılan her ürün için "adil kâr oranı" ve "adil fiyat" kavramlarını geliştirip uygulamışlardır. Örneğin, balıkçılar bir nomisma değerindeki balık satışı başına %8 kâr edebilirlerdi.⁵⁹ Adaletli fiyat ilkesi fiyatların "gerekli miktar" üzerine çıkmasının engellenmesi için vardı ve gerekli miktar genelde piyasa koşullarına göre belirlenirdi. Dikkat edileceği üzere, Bizanslı yöneticiler fiyatların sabitlenemeyeceğini çok erken bir devirde, 301 yılında İmparator Diocletianus'un fiyatların üst limitlerini belirleyen fermanının işe yaramadığını görerek öğrenmişlerdi.⁶⁰

Devlet, *eparkhos* adı verilen kent valisine verdiği yetkiler ve görevliler aracılığıyla tüccar ve zanaatkârların etkinliklerini denetlerdi. Bu denetimi kolaylaştırmak için kentteki çeşitli meslek grupları *systema* adı verilen meslek organizasyonlarına bölünmüş ve değişen düzeylerde denetime tâbi tutulmuştu.⁶¹ Temelde Roma İmparatorluğu'ndaki loncalardan (*collegia*) evrilen Konstantinopolis loncaları, hem üyelerini korumak hem

de devletin denetimini kolaylaştırmak için kurulmuşlardı. *Eparkhos'un Kitabı*'nda ayrıntısıyla sunulduğu gibi, X. yüzyılda başkentte fırıncı ve kasap gibi gündelik ve ucuz ürünlerle uğraşanların loncalarından ipekli ve parfüm satan tacirlerin loncalarına kadar takribi yirmi üç lonca vardı ve devletin loncalara getirdiği kısıtlamaların temel amaçları şöyleydi: 1. Lonca üyeleri arasında haksız rekabeti ve temel ihtiyaç maddelerinde vurgunu engellemek; 2. Belli tüccarların ya da bir loncanın tüm iş kolunda tekel oluşturmasını engellemek (örneğin, ipek işi ile uğraşanlar; ham ipek tüccarları, ham ipek işçileri, dokumacılar, ipek kumaş/giysi satıcıları ve "Suriye" yani İslami Yakın Doğu ipeği ithalatçıları olarak beş loncaya ayrılmışlardı); 3. Halka kaliteli mal sunmak (mum üreticilerinin balmumu içine içyağı karıştırdıkları görülmemiş şey değildi); 4. Loncaya kimin girip giremeyeceğini lonca ile beraber belirlemek (örneğin, sarraflar loncasında kişinin ödeme gücüne bakılırdı); 5. *Kekolymena* yani yasaklı ürünlerin kent dışına, özellikle yabancı memleketlerden gelen tüccarlara satılmadığını denetlemek.⁶²

Bu sonuncu kısıtlamanın arkasındaki mantık, yabancı devletlerin Bizans İmparatorluğu'na üstünlük sağlamalarının önüne geçmek ve kent halkının ve sarayın gereksinimlerini öne koymaktı. Demir ve kerestenin silah ve gemi yapımında kullanılacağı gerekçesiyle yabancı ülkelere; halkın beslenmesi için gerekli tahılın ve para basımında kullanılacak altın ve gümüşün de Bizans sınırlarının dışına satılması yasaktı. Bizanslı yöneticiler bazı ürünleri pazar dolaşımından çıkarıp sadece sarayın sunduğu ürünlere yani prestij ürünlerine çevirmişlerdi. Özellikle mor rengin belli bir tonuyla (erguvan) boyanmış pahalı ipekliler sadece imparator ve ailesine tahsis edilirdi ve en fazla diplomatik hediye olarak diğer saraylara gönderilebilirdi.⁶³ İtalya'nın Cremona kenti başpiskoposu Liutprand, Kutsal Roma Germen Devleti İmparatoru I. Otto'nun elçisi olarak 968 yılında Konstantinopolis'e yaptığı başarısız diplomatik ziyaretten dönerken ipekli kumaşlar alır. Bizans gümrük görevlileri bu kumaşlara yasak oldukları gerekçesiyle el koyduklarında, Liutprand, Bizans kumaşlarının İtalya'da çok miktarda bulunduğunu söyleyerek durumu protesto eder. Bu hikâye, devletin kentten ihraç edilen malları denetlemede ciddi olduğunu ama aynı zamanda bunda pek de başarılı olamadığını gösterir.

57 Laiou ve Morriison, *The Byzantine Economy*, s. 49-61.

58 Michel Kaplan, "İmparatorluğun Midesi", *Konstantinopolis: 1054-1261*, s. 99; Laiou, "Exchange and Trade", s. 701.

59 *Das Eparchenbuch Leons des Weisen*, s. 129.

60 Alexander Kazhdan, "Just Price", *Oxford Dictionary of Byzantium*, c. 2, s. 1085; Laiou ve Morriison, *The Byzantine Economy*, s. 56-57.

61 Işın Demirkent, *Bizans Tarihi Yazıları: Makaleler-Bildiler-İncelemeler*, İstanbul 2005, s. 159-163.

62 Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, s. 148-150; Kaplan, *Bizans'ın Altınları*, s. 75-75; Oikonomides, "Uçsuz Bucaksız Bir Atölye", s. 112-114; Jacoby, "850 Dolaylarından 1453'e", s. 93-94.

63 Laiou, "Exchange and Trade", s. 718.

Konstantinopolis'in özel konumu gereği kente dışarıdan gelen tacirlerin alışveriş koşul ve süreleri sıkı kurallara bağlanmıştı. Öncelikle, Karadeniz ve Akdeniz'den gelen gemiler Abydos ve Hieron'da denetime tâbi tutulurdu. Çanakkale Boğazı'ndaki Abydos'ta ve İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e açıldığı yerdeki Hieron'da (Anadolu Kavağı) görevliler Konstantinopolis'e giden gemileri durdurur, yasaklı ürün taşıyıp taşımadıklarını kontrol eder ve gümrük vergilerini alırlardı.⁶⁴ Bizans'ın gözbebeğindeki ürünlerin hepsini toplayıp götürmesinler diye Rus, Batı Avrupalı ve Müslüman tacirlerin kentte kalış süreleri ve alacakları ürünler kısıtlanmıştı. Güvenlik kaygılarıyla, Ruslar kente ellilerlik gruplar hâlinde alınıyordu ve ikamet için kendilerine surların dışında bulunan Aziz Mamas Mahallesi (Dolmabahçe) tahsis edilmişti.⁶⁵ Yakın Doğu'dan gelen Müslüman, Hristiyan ve Yahudi tacirlerin kentte kalış süreleri üç ay ile sınırlanmıştı ve kendilerine suriçinde tahsis edilen bir handa (büyük olasılıkla Perama yani Tahtakale civarındaki *mitatonda*) kalırlardı; ama bu tüccarlar arasında yerleşme hakkı alıp kentte on yıldan fazla süredir ikamet edenler de vardı.⁶⁶ Tüm bu düzenlemelere karşın, kentte lonca sistemi ile düzenlenmeyen sektörlerin varlığını unutmamak gerekir. Birkaç değerli ürün dışında ticari meta üzerinde kısıtlamalar çok azdı; herkes parasını istediği gibi kullanma hakkına sahipti ve serbest bir iş gücü ve gayrimenkul piyasası vardı. Yani, Michel Kaplan'ın yazdığı gibi, "Konstantinopolis'in kent ekonomisi her şeye karşın liberal bir ekonomiydi".⁶⁷

Görüntüdeki bu zenginliğe karşın XI. yüzyılda üst üste gelen siyasi, mali ve askerî sorunlar Bizans İmparatorluğu'nu temelden sarsmıştır. Makedon Hanedanı'nın sonunun gelmesi ile devlet yönetimine asker ya da sivil bürokrasi kökenli pek çok imparator adayı talip oluyor; bu adaylar arasında başarılı olanlar destekleyicilerine devletin mali kaynaklarını kullanarak kaynak dağıtıyorlardı. Dikkatsizce harcanan kaynaklar ancak sikkedeki altın değeri düşürülerek, yani devalüasyon yapılarak yenileniyordu.⁶⁸ Askerî açıdan ise Bizans, doğuda Selçuklu Türkleri, batıda Normanlar ve Filistin'e ilerlemek için Bizans topraklarından geçmek

isteyen Haçlılar gibi zorlu düşman ve misafirlerle uğraşmak zorundaydı. Asker kökenli ve Kastamonu bölgesinin zengin bir ailesinden gelen Aleksios Komnenos'un kurduğu Komnenos Hanedanlığı mensupları XI. yüzyılın sonundan XII. yüzyılın sonuna kadar imparatorluğu bu tehlikelerden korumakla kalmamış, bir dizi reform sonucu imparatorluğa taze kan zerk etmişlerdir. Anadolu'nun kalabalık kıyı bölgelerine ve tarım ve hayvancılık için uygun topraklara sahip Balkanlar'ın tamamına sahip olan Bizans Devleti ve onun hâlâ ihtişamlı başşehri Konstantinopolis için XI ve XII. yüzyıllar iktisadi anlamda bir refah dönemi olarak tanımlanmalıdır.⁶⁹ Elimizde *Eparchos'u Kitabı* gibi yasal belgeler olmasa da tarihî ve edebî kaynaklar bu dönemde başkent'in ekonomik tarihine ışık tutar.⁷⁰ Nüfusu Geç Antik Çağ'daki rakam olan 400.000'lere tekrar ulaşmaya başlayan Konstantinopolis'te sadece Yunanca değil, neredeyse yeryüzündeki her dil duyulurdu. Bunun en güzel kanıtı XII. yüzyılda Konstantinopolis'te yaşamış şair Ioannes Tzetzes'ten gelir. Şair, başkent'in sokaklarında gezinirken böbürlenerek şöyle yazar: "Beni bir İskit'in [Peçenek] yanında İskit, Latin'in [İtalyan] yanında Latin ve diğer bir halkın yanında o halktan sanabilirsiniz. Bir İskite sarıldığımda, ona 'Salamek altı, salamek altubeg.' diye yaklaşırım. Latin'e ise Latince 'Bene venesti, domine, bene venesti frater.' derim. Yani hepsiyle uygun bir dille konuşurum."⁷¹

Atina metropoliti Mikhael Khoniates, Konstantinopolis halkına seslenirken imparatorluğun eyaletlerindeki üretimin başkente nasıl aktığına dair bariz bir kanıt sunar: "Trakya, Makedonya ve Teselya'nın verimli ovaları artık sizi beslemiyor mu? Eubeios [Eğriboz], Phteleon, Khios [Sakız], Rodos üzüm salkımlarını sizin için ezmiyor mu?" İmparatorluğun geri kalanındakinden çok daha yüksek bir refah seviyesine sahip yüz binlerce Konstantinopolisli her gün fırınlarda iyi elenmiş, has buğdaydan yapılmış "beyaz ekme" adını verdikleri kaliteli ekmekleri alırlarken, arpa ya da baklagillerle karıştırılmış ekmeğe "pis ekme" diyerek burun kıvrırlardı. Evlerinin bahçelerinde ya da kent içindeki bostanlarda yetişen taze meyve sebze yetmeyince, kurutulmuş ve tütsülenmiş balık yanında peynir, sebze

64 Helen Ahrweiler, "Fonctionnaires et bureaux maritimes à Byzance", *Revue des études byzantines*, 1960, c. 19, s. 239-246.

65 Shepard, "Constantinople-Gateway to the North", s. 251-253.

66 Robert Lopez, "Silk Industry in the Byzantine Empire", *Speculum*, 1945, c. 20, s. 34.

67 Kaplan, *Bizans'ın Altınları*, s. 73.

68 M. C. Morrisson, "La dévaluation de la monnaie byzantine au XIe siècle: Essai d'interprétation", *Travaux et mémoires*, 1976, c. 6, s. 3-48, özellikle s. 20.

69 Harvey, "The Economy", s. 636. Ayrıntılı bilgi için, bkz. Alan Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire, 900-1200*, Cambridge 1989.

70 Magdalino, "Medieval Constantinople", s. 58-61.

71 Alexander Kazhdan ve Ann W. Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Berkeley 1985, s. 259-260.

ve meyve satan mahalle bakkallarından ihtiyaçlarını karşılarıydı. Et göreceli olarak pahalı olsa da, balık o kadar bol ve ucuz bulunurdu ki bazı türleri ekmekten daha ucuzdu. Karadeniz ile Marmara arasında göçen uskumru, *palymides* (palamut), kırlangıç ve barbunya gibi yerleşik balıklar fakirlerin sofrasında kendilerine her zaman yer bulurlardı. Tabii rıhtımda tezgâh kurarak kızarmış balık satan balıkçıları da unutmamak gerekir.⁷² Ortalama bir Konstantinopolislinin Komnenoslar döneminde ne yediğini Theodoros Ptokhoprodromos adlı şairin fakirlikten yakındığı dizelerinde buluruz. Şair, altın iplik işçisinin kilerinin ekmek, şarap ve kurutulmuş uskumru ile dolu olduğunu ve ayakkabıcının sabahları işkembe ve Trakya bölgesinden gelen Ulah⁷³ peyniri yediğini iddia eder.⁷⁴

XII. yüzyılda gerek Bizans ekonomisindeki gerekse Akdeniz ve Avrupa ticaretindeki yükseliş sonucu, Bizans ticaret ürünlerindeki çeşitlilik artıyor; tekstil, cam, seramik kap kacak gibi ürünler kendilerine hem iç hem de dış pazarlarda bol sayıda alıcı buluyordu. Aleksios Komennos tarafından ıslah edilen Bizans parası hâlâ gücünü koruyordu.⁷⁵ Bu dönem aynı zamanda İtalyan kent devletlerinin Bizans'ın iç ve dış deniz ticareti ağına girdiği bir dönemdi. X. yüzyılın sonu ve XI. yüzyılda Güneybatı İtalya'daki Amalfi kenti, Bizans'ın Avrupa ile yaptığı ticarete söz sahibiydi ve özellikle Avrupalıların iştahla tükettikleri Bizans ürünlerini batıya taşırdı. Örneğin, Konstantinopolis'te üretilen tunç kilise kapıları Amalfi üzerinden İtalya'ya satılırdı ve bu kapılardan bir tanesi hâlâ Amalfi katedralinin girişindeki duvardadır.⁷⁶ Bu kârlı ticareti kısa süre içinde Venedikliler, Pizalılar ve hemen ardından Cenevizliler ele geçirir. Adı geçen İtalyan kentleri gibi Venedik de Orta Çağ'ın başında Bizans egemenliğinde olsa da ilerleyen yüzyıllarda bağımsızlığını kazanmıştır. Venedik, Bizans Devleti ile askerî ve ekonomik ilişkilerini tümüyle koparmamış, aldığı ticari imtiyazlarıyla Bizans ticaretinde söz sahibi

⁷² Kaplan, "İmparatorluğun Midesi", s. 87-89, 105; Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, s. 149; Rautman, *The Byzantine Empire*, s. 94-95.

⁷³ Güney Balkanlar'da genelde göçebelikle geçinen, kökenleri Slav akınları öncesi Romalı ya da Romalılaştırılmış Balkan yerlilerine dayanan bir halk.

⁷⁴ Cyril Mango, *Bizans, Yeni Roma İmparatorluğu*, İstanbul 2008, s. 95. Bizans yemek kültürü hakkında daha fazla bilgi için, bkz. Andrew Dalby, *Bizans'ın Damak Tadı: Kokular, Şaraplar, Yemekler*, çev. Ali Özdamar, İstanbul 2004.

⁷⁵ Laiou, "The Byzantine Economy: An Overview", s. 1151-1152.

⁷⁶ Margaret E. Frazer, "Church Doors and the Gates of Paradise: Byzantine Bronze Doors in Italy", *Dumbarton Oaks Papers*, 1975, c. 27, s. 145-162.

olmaya başlamıştır.⁷⁷ Venedik Cumhuriyeti'nin Bizans'tan aldığı ilk imtiyaz, Bizans ordularının Güney İtalya'daki seferlerine destek vermeleri karşılığında, 992 yılında Çanakkale Boğazı'na giren Venedik gemilerinden alınan otuz *nomismatalık* verginin on yedi *nomismataya* indirilmesidir.⁷⁸ Yaklaşık bir yüzyıl sonra, Norman tehlikesine karşı İmparator Aleksios Komnenos'un Venediklilere donanma desteği karşılığında verdiği ticari ayrıcalıklar özellikle vergi alanında Venediklileri, Bizanslı yerli tacirlerle eşit konuma getirmiştir. Yabancıların vermek zorunda olduğu %10 gümrük vergisinden muaf olarak Venedikliler imparatorluğun diğer eyaletlerine de yerleşmeye başladılar. Verdiği imtiyazları geri alamayan Aleksios'un elinden, benzer imtiyazları Piza ve Ceneviz gibi kent devletlerine vererek Venedik etkisini dengelemekten başka bir şey gelmez.

Avrupalı tacirlerin Bizans ekonomisinde giderek artan etkisinin hem olumlu hem de olumsuz etkileri olmuştu. Bir yandan artan alım gücü ve durdurulamaz tüketim isteği olan Avrupa pazarlarını Bizans malları ile dolduran İtalyan tacirler Bizans ve özellikle Konstantinopolis sanayisini canlandırmış, alışveriş hacmini büyütüştür. Öte yandan XI. yüzyılda ve XII. yüzyılın ilk yarısında hâkim olan bu olumlu etki İtalyanların Bizans'ın iç ve dış ticaretine hâkim hâle gelmeleriyle olumsuzla dönmüştür. İtalya, Levant ve Mısır'da kurdukları ticaret ağlarını Bizans'a doğru genişleten Venedik ve Cenevizliler Bizans'ta peynir ticareti gibi bazı yerel perakende sektörleri bile ele geçirmeye kalkarlar. Konstantinopolis yönetiminin ve halkının bu İtalyan hâkimiyeti karşısında tepkisi sert olmuş, 12 Mart 1171'de yetkililer, kentteki bütün Venedik yurttaşları tutuklayıp mallarına el koyarken, 1182'de halk, bütün İtalyanları hedef almış, mallarına el koyup onları kentten sürmüştür.⁷⁹

Tüm bu gerginliklere karşın, Kentlerin Kraliçesi'nin ticaretin de kraliçesi olmaya devam ettiği yadsınamaz. XII. yüzyılın sonunda başkentte yaşayan banker ve tüccar Kalomodios örneğinde gördüğümüz gibi, bazı tüccarlar o kadar zenginlerdi ki imparatorlar bu tüccarların mallarına, sonunda başarısız olsalar da, el koymaya

⁷⁷ Bizans-Venedik ilişkilerinin tarihi için, bkz. Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bir Araştırma*, çev. Gül Güven (Çağal), İstanbul 2000.

⁷⁸ Judith Herrin, *Bizans*, s. 221.

⁷⁹ Oikonomides, "Uçsuz Bucaksız Bir Atölye", s. 121, 126-127; Oikonomides, "Entrepreneurs", s. 164-165.

9- Konstantinopolis çiftçisi (Büyük Saray) (Mozaik Müzesi)

kalkışmaktan kendilerini alamamışlardı.⁸⁰ Bu yüzyıllarda kentin ticari merkezi Marmara Denizi kıyılarından iyice kuzeye kaymıştır. Bu değişimde, sayıları her geçen gün artan İtalyan tacirlerin duvarlarla çevrilmiş mahallelerini Haliç kıyısındaki bölgeye kurmalarının da etkisi vardır. Sirkeci'den Unkapanı'na uzanan bir sahil hattında sırasıyla Ceneviz, Piza, Amalfi ve Venedik mahalleleri kendilerine ait iskeleleri ile Haliç'i dev bir uluslararası limana çevirmişlerdir.⁸¹ Konstantinopolis'in karşı yakasındaki Galata ise XI. yüzyıla gelindiğinde, 2.500'e ulaşan nüfusu ile önemli bir Yahudi mahallesi hâline dönüşmüştü ve bu Yahudilerin önemli bir kısmı ipek ticaretinden zengin olmuştu.⁸² XII. yüzyılın ortalarında İspanya'dan kutsal topraklara doğru hac için yolculuk eden Yahudi tacir Tudelalı Bünyamin'in yazdığına göre, "[Yahudilerin] durumları çok kötüdür ve onlara karşı çok nefret vardır ve bu nefretin artmasında kirli sularını evlerinin önüne boşaltıp Yahudi mahallesini kirleten Yahudi debbağların [deri tabaklayanlar] payı vardır."⁸³ Karaköy'ün adının Karaim ya da Karayit adlı ve Konstantinopolis'te

mensupları bulunan bir Yahudi mezhebinden geldiği iddia edilir.⁸⁴ Bünyamin'in Bizans'ın başkenti hakkında söyledikleri Orta Çağ'da Bizans'ın komşularının Konstantinopolis'i nasıl gördüklerinin tipik bir temsilidir:

Babil'den [Irak], Şinar'dan [Güney Irak], İran'dan, Media'dan [Kuzey Irak], Mısır ülkesinden, Filistin'den, Rus İmparatorluğu'ndan, Macaristan'dan, Peçenek ülkesinden, Hazar Devleti'nden, ve Lombardiya ve Sefarad ülkelerinden [İspanya] her çeşit tacir buraya [Konstantinopolis'e] gelir. İşlek bir şehirdir ve her ülkeden tacir, deniz ve kara yoluyla buraya ulaşır. İslam dünyasının büyük kenti Bağdat dışında bunun gibi bir şehir yoktur.⁸⁵

Çöküşün Başlangıcı (XIII-XV. Yüzyıllar)

XII. yüzyılın sonlarında başkentten kovulan Venediklilerin geri dönüşü Bizanslılar açısından çok acı olmuştur. Mısır'a doğru yol alan IV. Haçlı Seferi orduları, tahtından edilen Bizans İmparatoru II. Isaakios Angelos'un sürgündeki oğlu Aleksios Angelos'un daveti ve Venediklilerin ateşli desteği sayesinde Mısır yerine Bizans'ın başkentine yönelirler ve 1204 yılında Konstantinopolis'i alırlar. Venedikliler kente Haçlı orduların bir parçası olarak geri dönerler ve yeni kurulan Latin İmparatorluğu'nun (1204-1261)

⁸⁰ *Nicetae Choniatae Historia*, ed. Jan Louis van Dieten, Berlin 1976, s. 522-523.

⁸¹ Bu semtler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Michel Balard, "Ele Geçirilecek Bir Pazar: Batı İstilasası", *Konstantinopolis, 1054-1261*, s. 191-192. Venedik mahallesi için bkz. Aygül Ağır, *İstanbul'un Eski Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü*, İstanbul 2009.

⁸² David Jacoby, "Les Quartiers juifs de Constantinople à l'époque byzantine", *Byzantion*, 1967, c. 37, s. 175-189; Jonathan Harris, *Constantinople, Capital of Byzantium*, London 2007, s. 133-135.

⁸³ *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, çev. M. N. Adler, Malibu 1983, s. 72.

⁸⁴ P. G. İnciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1976, s. 23, 50.

⁸⁵ *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, s. 70.

ticari hayatını kontrol etmeye başlarlar.⁸⁶ Bizans İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında, yani Bizanslıların Konstantinopolis'i Haçlıların elinden aldığı 1261 yılı ile 1453 arasında devleti Palaiologos Hanedanı yönetir.

Palaiologos Hanedanı'nın kurucusu VIII. Mikhael Palaiologos ve ardılları imparatorluğu ve başkentini canlandırmaya çalışsalar da bunda pek başarılı olamazlar.⁸⁷ Ekonomik olarak payitahtın kaderini etkileyen ve Komnenoslar dönemi sonunda yükselişe geçen eğilimler Palaiologoslar döneminde tamamlanır. İtalyan kent devletleri, Bizans'tan edindikleri ayrıcalıklar ve Akdeniz havzasında kurdukları ticaret ağının gücü sayesinde, imparatorluğun sadece dış ticaretine değil iç ticaretine de hâkim olurlar. XIV ve XV. yüzyıllarda siyaseten bir çözülme yaşayan Bizans İmparatorluğu Batı Avrupa pazarlarına ham madde sağlayıcısı konumuna düşer. Konstantinopolis artık hem malların transit geçtiği hem de yeniden dağıtıldığı bir nokta olur.⁸⁸ Örneğin, Karadeniz kıyılarının ham maddeleri İtalyan tüccarlar tarafından Konstantinopolis'e getirilir, oradan da Akdeniz'de kurdukları ticaret sistemine bağlanırdı.⁸⁹ Latin İmparatorluğu'nun ve Venediklilerin Konstantinopolis'teki hâkimiyeti sırasında, Anadolu ve Balkanlar'a kaçmış Bizanslıları destekleyen Cenevizliler başkenti terk edip Galata'ya yerleşmeye başlamışlar, 1261'de Bizanslılar kenti geri alınca da destekleri karşılığında Galata üzerindeki haklarını iyice arttırmışlardır. Cenevizliler 1303 tarihi itibarıyla Galata'nın çevresini surlarla örürler, 1349'da da Galata Kulesi'nin inşaatına başlarlar.⁹⁰ Tarihçi Nikeforos Gregoras'ın XIII. yüzyılda yazdığına göre, gençler kiliseye giderken İtalyan şapkaları giyiyorlardı.⁹¹ Konstantinopolis'in pazarları sadece İtalyanlara ait ya da taşınmasına İtalyanların aracılık ettiği mallarla dolu değildir. "Doğu modası"nın izleri devlet adamı Theodore Metokhites'in XIV. yüzyılın başında restorasyonunu yaptırdığı Kariye Kilisesi'ndeki mozaik portresinde

⁸⁶ David Jacoby, "The Economy of Latin Constantinople, 1204-1261", *Urbs capta: La quatrième croisade et ses conséquences*, ed. Angeliki Laiou, Paris 2005, s. 195-214.

⁸⁷ Palaiologos dönemi için, bkz. Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. B. Umar, İstanbul 1999.

⁸⁸ Jacoby, "850 Dolaylarından 1453'e", s. 99-100.

⁸⁹ Angeliki E. Laiou-Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth and Fifteenth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, 1980-81, c. 34-35, s. 179, 184; Oikonomides, "Uçsuz Bucaksız Bir Atölye", s. 129.

⁹⁰ Kuban, *İstanbul: Bir Kent Tarihi*, s. 172-173; Semavi Eyice, *Galata ve Kulesi*, İstanbul 1969.

⁹¹ Laiou-Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System", s. 186.

görülür. Metokhites, Osmanlı usulü işlemeli bir kaftan ve beyaz bir kavuk giyer hâlde resmedilmiştir.

Konstantinopolis'in ticari hayatının büyük kısmı, özellikle dış ticareti, İtalyanların hâkimiyetine girse de perakende satışta yerli tüccarları görmek mümkündür. Ayrıca kentte hâlâ kayda değer miktarda servete sahip Bizanslı vardı ve bu serveti ticaretten yapmışlardı. Bu tacirlerin önemli bir kısmı Erken ve Orta Bizans dönemlerinde ticareti küçümseyen aristokratlar sınıfındandı. Değişen koşullar aristokratları bütün servetlerini toprağa yatırmak yerine ticarete yönlendirmelerine neden olmuştu.⁹² Üstelik kentin ticaret merkezi, Palaiologoslar döneminde de değişmez. Yaklaşık bin yıldır zanaat ve ticaretin gerçekleştirildiği Haliç kıyısındaki Strategion bölgesi (Sirkeci), Konstantinos ve Theodosios meydanları bölgesi (Çemberlitaş-Beyazıt) ve bu bölgeler arasında uzanan mahalleler imparatorluğun son 200 yılında da merkez olmayı sürdürürler. Bu geç dönemdeki tek ciddi değişiklik, biraz da İtalyan tacirlerin ön ayak olmasıyla, sadece Strategion'un değil bütün Haliç'in büyük bir ticaret limanına dönüşmesidir.⁹³ XIV. yüzyılın sonunda Rus hacıların vurguladığı üzere, bugünkü Mısır Çarşısı'nın olduğu yerin önünde Galata'ya giden gemilerin bulunduğu Basilike Pazarı vardı. Kastilya kralının ve Papalığın elçisi olarak Timur'un sarayına giderken 1403'te Konstantinopolis'te konaklayan Ruy González de Clavijo'nun ifadesiyle, Strategion bölgesi ve doğusu "kentnin ticaret mahallesidir."⁹⁴ Haliç kıyısındaki Strategion (Sirkeci-Eminönü) ile Konstantinos ve Theodosios meydanları (Çemberlitaş-Beyazıt) tıpkı Bizans döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de önemli bir ticari nokta olmuştur. Basilike Pazarı'ndan güneye doğru inen Makros Embolos (Uzun Çarşı Caddesi) adlı ünlü Bizans yolunun Mese ile (Divanyolu/Yeniçeriler Caddesi) kesiştiği yerde Fatih Sultan Mehmed'in kurdukları Kapalıçarşı ve çok sayıda Osmanlı dönemi hanı olması bir rastlantı olamaz.⁹⁵

Bizans'ın son yüzyıllarında devletin ekonomi üzerindeki denetimi neredeyse yok denecek kadar azdı.

⁹² Laiou ve Morrisson, *The Byzantine Economy*, s. 212-213; Angeliki E. Laiou, "The Byzantine Aristocracy in the Palaeologan Period: A Story of Arrested Development", *Viator*, 1973, c. 4, s. 131-151; Nevra Necipoğlu, *Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge 2009, s. 193-195, 231; Oikonomides, "Entrepreneurs", s. 169.

⁹³ M. M. Mango, "The Commercial Map of Constantinople", s. 205.

⁹⁴ George Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Washington 1984, s. 140, 353-354; Clavijo için ayrıca bkz. s. 354.

⁹⁵ M. M. Mango, "The Commercial Map of Constantinople", s. 206.

Yaptıkları ticaret için Bizans Devleti'ne herhangi bir vergi vermeyen Cenevizliler, ticareti Galata'ya yönlendirerek aldıkları gümrük vergisi miktarını yılda 200.000 altın sikkeye çıkarırlarken, Konstantinopolis'in payına düşen yıllık 30.000 altın sikkede idi.⁹⁶ Gümrük vergisi gelirinin verilen imtiyazlarla neredeyse sıfırlandığını gören İmparator VI. İoannes Kantakuzenos, bu gidişatı durdurmaya çalışır ve 1348'de yerli tüccarların ödeyeceği gümrük vergilerini İtalyanlarla rekabet edebilsinler diye %2'ye indirip İtalyanların alıp sattıkları ürünler için özel gümrük tarifesi koyar. İtalyanların bu önlemlere tepkisi sert olur ve askerî tehditler karşısında Kantakuzenos geri adım atar.⁹⁷ Devletin ticari gelirler üzerindeki denetimi azalırken, kentin üretim ve ticaret hayatının organizasyonu üzerindeki denetimi de giderek yok olmuştur.

Devletin rolü yanında Bizans ekonomisi ile ilgili ikinci büyük bir tartışma da Bizanslıların ticaret faaliyetine genel yaklaşımı üzerinedir. Pek çok alanda olduğu gibi, ticarete yaklaşım konusunda da Bizans Roma İmparatorluğu'nun vârisidir. Paradan para kazanmayı ya da bir şey üretmek yerine üretilmiş bir şeyi birinden alıp diğerine satarak para kazanmayı ahlak dışı ve kirli bir eylem olarak gören Roma ve Bizanslılar için asıl ve saygın gelir kaynağı ya toprağı işlemekten gelen kazançtı ya gayrimenkul mülkiyetiydi ya da saraydaki konumdu. Tacirler, bankacılar ve tefeciler yazılı kaynaklarda hor görülmüş, sanatta cehennem işkencelerine maruz kalan kişiler olarak temsil edilmişlerdir.⁹⁸ Bizans ileri gelenlerinin ticarete yaklaşımının en geleneksel örneği IX. yüzyılın başından İmparator Teofilos'un Bukeleon Sarayı'nın limanına yanaşan ticaret gemisine verdiği tepkide görülebilir. Rivayete göre, geminin, karısı İmparatoriçe Theodora ile ilintili olduğunu öğrenince, tüm kargosunu yaktırmıştır.⁹⁹ Benzer şekilde Teofilos'tan yaklaşık yüzyıl sonra yaşamış olan İmparator VI. Leon da kâr peşinde koşmayı aşılamış, "Düşmanlarımıza boyun eğdirmede kâr devletimizin amacı değildir."¹⁰⁰ demiştir. Daha önce belirtildiği üzere, Bizans'ın iç ve dış ticaretinin yükselişe geçtiği XI. yüzyılda bazı zengin tüccarlar senatoya girme hakkı kazanırlar ve imparatorluğun son yüzyılında Bizanslı soylular ticaret hayatına girerler,

⁹⁶ Harris, *Constantinople*, s. 177.

⁹⁷ Oikonomides, "Entrepreneurs", s. 167.

⁹⁸ M. M. Mango, "Commerce", s. 165.

⁹⁹ *Theophanes Continuatus: Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, ed. Immanuel Bekker, Bonn 1858, s. 88-89.

¹⁰⁰ Alexander Kazhdan, "Profit", *Oxford Dictionary of Byzantium*, c. 3, s. 1727.

ama yazılı kaynaklarda ticaret hakkında olumlu görüşler bulmak hâlâ oldukça zordur. Bunun nedeni Bizanslıların ticaretle ilgili olumsuz görüşlerinin istikrarlı bir şekilde aynı kalmasından çok, yazılı kaynakların geçmişten gelen görüşleri gelecek nesillere muhafazakâr bir refleks ile aktarmaları olabilir.

Kısacası, Balkanlar'ın Anadolu'ya kavuştuğu noktada kurulu olan bu kent, erken dönemlerde stratejik konumunun getirdiği avantajlardan faydalanan orta hâlli bir ticaret merkezi işlevi görürken, Bizans İmparatorluğu döneminde dünyanın en büyük metropollerinden birine dönüşmüştür. Kent, devlete ait fabrikalar ve özel sektörün elindeki atölyelerin gösterdiği gibi ciddi bir üretim merkeziyken aynı zamanda geniş nüfusun ve lüks tüketim ürünlerini almaya gücü yeten zengin bir sınıfın varlığından ötürü imparatorluğun en önemli tüketim merkeziydi. Konstantinopolis'in imparatorluğun sınırları dışından gelen ürünler için önemli bir transit bölgesi işlevi gördüğünü de unutmamak gerekir. Örneğin, Yakın Doğu'dan gelen biber, Bulgar Krallığı'na Konstantinopolis üzerinden aktarılırdı. 1.100 yılı aşan bir süre boyunca Doğu Roma İmparatorluğu'na başkentlik etmiş Konstantinopolis'in ekonomik ve ticari değişimler şaşırtıcıdır. VII. yüzyılda yok oluşun eşiğinden dönen başkent, XI. yüzyıla gelindiğinde Akdeniz'in en önemli ticaret merkezi konumuna gelir. Orta Bizans döneminde ticaret asil bir insanın ilgilenmeyeceği bir alan olarak görülürken, ilerleyen yüzyıllarda aristokratlar bile ticari girişimlerden uzak durmamışlardır. Bizans İmparatorluğu ve onun kraliçesi Konstantinopolis, içten ve dıştan gelen değişim rüzgârlarına şaşırtıcı bir şekilde uyum sağlayarak 1.000 yılı aşkın bir süre ayakta kalmayı başarmış, VII. yüzyıl krizi ve 1204 Haçlı felaketi gibi zorlukların üstesinden gelerek deyim yerindeyse küllerinden yeniden doğmuştur. Bu başarının temelinde uyum yeteneği olduğu kadar, imparatorluğun Tanrı'nın cennetteki krallığının bu dünyadaki değişmez yansıması olduğuna dair inanç da yatar. Bu inancın bir parçası olarak, Bizans yazılı kaynakları bile değişmez, neredeyse zaman-dışı bir dünya görüşünü yorulmaksızın tekrarlar. Geleneğe olan bu yıkılmaz bağlılık Bizans için bazen bir kurtarıcı işlevi görürken diğer zamanlarda Osmanlılar ve Avrupalılar gibi dış güçler karşısında kendini yenilemesi önünde bir engel olmuştur.